

Kiezen of delen

In CDA-kring is de 'zorgzame' of 'verantwoordelijke' samenleving een belangrijk onderwerp van discussie. Het concept wordt al enkele jaren door minister Brinkman van WVC gepropageerd. Tijdens een gastcollege in Leiden, vorige maand, zwengelde Brinkman de discussie opnieuw aan. Hij bleek nog steeds overtuigd van de noodzaak verantwoordelijkheden op het terrein van het welzijn aan de burgers en aan maatschappelijke instellingen over te dragen. Hij voegde hieraan toe dat het primaat van de politiek moest worden hersteld, al bleek niet duidelijk hoe hij het een met het ander wilde combineren. Een paar dagen later gaf fractievoorzitter De Vries tegengas, vooral omdat hij een "nieuwe, grootse visie" politiek niet opportuun achtte. Mijns inziens kan het echter geen kwaad als er aan het beleid een visie ten grondslag ligt, al was het alleen maar om te zorgen voor consistentie.

De ideologie van de verantwoordelijke samenleving kan worden beschouwd als de niet-economische pendant van de aanbodeconomie. De gedachte die eraan ten grondslag ligt, is dat overheidsop treden ook op het terrein van het menselijk welzijn leidt tot 'crowding out'. Waar de overheid immers de taak op zich neemt voor het welzijn van de burgers te zorgen, wordt particulier initiatief overbodig. Het professionele welzijnswerk heeft de zorg van mensen voor zichzelf en voor elkaar verdrongen en vervangen door hulpverlening door anonieme instellingen. Doordat mensen elkaar niet langer nodig hadden, zijn ze verder van elkaar verwijderd geraakt en voelen ze zich niet meer verantwoordelijk voor het welbevinden van anderen. Hierdoor heeft de professionele hulpverlening zichzelf onmisbaar gemaakt, terwijl de staat opdraait voor de kosten. Om dit probleem op te lossen wil Brinkman aansluiting zoeken bij "diepgewortelde, vaak eeuwenoude tradities van voor elkaar opkomen", omdat de "overheidsinmenging, die nu zo'n twintig jaar wordt gepropageerd (...) weinig effectief is gebleken als we kijken naar het nog altijd grote aantal mensen dat zegt zich nog niet wel te bevinden"¹. De oplossing van Brinkman is tweeledig. In de eerste plaats wil hij de rol van de overheid terugdringen, in de tweede plaats doet hij een appèl aan de burgers om de zorgzame samenleving gestalte te geven.

Brinkmans visie ademt de geest van de tijd. De overheid moet worden teruggedrongen ten gunste van het particulier initiatief. Het is dan natuurlijk de vraag of het particulier initiatief inderdaad de gaten zal opvullen die de overheid wil laten vallen. Uit de gedachte achter het concept van de zorgzame samenleving, namelijk dat het gebrek aan solidariteit onder de burgers het gevolg is van verdringing door de overheid, vloeit voort dat hier geen problemen zijn te verwachten. Het is echter de vraag of deze gedachte juist is. Bij de individualisering hebben ook andere factoren een rol gespeeld. Een daarvan is de economische vooruitgang. Wanneer we die factor centraal stellen, resulteert een heel ander verhaal.

Economieën ontwikkelen zich door steeds verder gaande arbeidsdeling en specialisatie. De markt coördineert dit proces door de verschillende activiteiten af te stemmen op elkaar en op de behoeften van de consument. Op deze manier draagt het marktmechanisme zorg voor een, maatschappelijk gezien, maximale behoeftenbevrediging. De markt is bovendien de stuwende kracht achter de economische ontwikkeling. De markt noopt aanbieders voortdurend te zoeken naar behoeften waarin het bestaande aanbod onvoldoende voorziet en naar nieuwe, efficiëntere methoden om bestaande producten voort te brengen. Zo zorgt de markt voor steeds meer en

steeds beter. Op micro-niveau is het beeld echter minder idyllisch. De markt doet zijn werk bij de gratie van concurrentie. Dit betekent dat aanbieders voortdurend strijd moeten leveren om de gunsten van de consument. Wie niet tegen zo laag mogelijke kosten produceert wat de consument wil hebben, valt af. Op de arbeidsmarkt geldt min of meer hetzelfde. Wie niet qua leeftijd, opleiding en ervaring de arbeidskracht te bieden heeft die werkgevers vragen, valt af.

Een ander aspect van de economische ontwikkeling dat in dit verband van belang is, is de schaalvergroting in de productie. Bedrijven die mee willen komen in de concurrentiestrijd moeten maximaal profiteren van arbeidsdeling en specialisatie. Dit betekent dat het bedrijf moet groeien of dat het zich moet specialiseren. In beide gevallen is een groter afzetgebied nodig. In de geschiedenis hebben we dan ook gezien dat markten een steeds groter gebied omvatten. Autarkische dorpsgemeenschappen zijn opgegaan in nationale economieën, nationale economieën vormen gemeenschappelijke markten en op steeds meer terreinen worden producenten geconfronteerd met een wereldmarkt. Ook hier geldt dat wie niet mee kan komen, afvalt.

Door de schaalvergroting wordt de markt anoniem. Producenten verliezen het contact met de consument en concurrenten verliezen het contact met elkaar. De verliezer in de concurrentiestrijd heeft niemand op wie hij zijn woede kan richten. In *The grapes of wrath* schetst John Steinbeck het leven van kleine boeren die door 'de bank' van hun land worden gejaagd om schaalvergroting mogelijk te maken en die vervolgens als dagloners worden geconfronteerd met het prijsmechanisme. "The bank is something else than men. It happens that every man hates what the bank does, and yet the bank does it. The bank is something more than men, I tell you. It's the monster. Men made it, but they can't control it." In Nederland hebben we bedrijfssluitingen gezien waarbij het personeel op straat kwam te staan, vol onbegrip dat de producten van het bedrijf waar ze jaren hun ziel in hadden gelegd geen aftrek meer zouden vinden. In de moderne samenleving moet snel worden ingespeeld op de veranderende wensen van de anonieme consument. Voor tradities is geen plaats. Alles draait om efficiency. Men kan het zich niet veroorloven tijd en geld te verspillen aan 'losers' op de arbeidsmarkt, want dezelfde 'losers' slaan op de goederenmarkt terug door te kopen bij de concurrent, die het geld niet heeft besteed aan welzijnswerk, maar aan prijsverlaging.

De aanbodeconomie gaat uit van de onvermijdelijkheid van deze concurrentieslag. De negatieve gevolgen van de concurrentie moeten in deze visie niet worden verzacht, ze moeten juist een prikkel vormen om goed te presteren. Tradities en gewoontevorming werken alleen maar belemmerend. Mobiliteit en flexibiliteit staan voorop. Sociale banden tellen niet, en Brinkmans pleidooi voor een zorgzame samenleving botst dus met het beleid van het kabinet waarvan hij deel uitmaakt. Als de overheid moraliseert, moet ze dat consistent doen. Het gaat niet aan dat de ene minister ons verwijt dat we bij tante Truus blijven zitten, terwijl de ander ons verwijt dat we haar in de steek laten.

M.A. Langman

E.C. Brinkman, *Over de onmacht van een nieuwe elite; enkele beschouwingen over een 'zorgzame samenleving bij gelegenheid van de behandeling van het ontwerp voor een welzijnswet in de Tweede Kamer*, 1986.